

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی
سال دوم، شماره ۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

فلسفه هگل از نگاهی دیگر (با عنوان جدید امنای ژیکتیویسم)^۱

ستار طهماسبی؛^۲ مسیب جوزی؛^۳ مهدی دهباشی؛^۴ عیسی نجم آبادی^۵

چکیده

هگل، شقاق یا دوگانگی را سرچشمه نیاز به فلسفه می‌دانست. او مکتب خود را با هدف غلبه بر این دوگانگی که چالش مهم نظام‌های فلسفی افلاطون، ارسطو، دکارت و کانت بود، بنیان گذاشت. غلبه بر این دوئالیسم، مستلزم انکار شیء فی نفسه کانتی به‌عنوان مانع بزرگ این آرمان بود و بنابراین هگل با نفی آن، هم صورت و هم ماده شناخت را به حوزه ذهن منتقل کرد و با لحاظ اینکه هر دو آفریده ذهن اند، لازم می‌آید که سراسر کائنات به اندیشه تأویل گردد و این یعنی ایده آلیسم مطلق. در این نوشتار این مکتب را به‌جای ایده آلیسم مطلق، امنای ژیکتیویسم (ذهن - عین‌گرایی) نامگذاری کرده‌ایم؛ یعنی مکتبی که جهان و همه اشیاء آن را حاصل درهم‌تنیدگی ذهن و عین یا روح و جسم می‌داند. امنای ژیکتیویسم بودن این مکتب را می‌توان در تحلیل‌های خاص هگل در کاربرد ویژه از اصطلاح سوژه - ابژه و از مبحث درهم‌تنیدگی متناهی و نامتناهی و نگرش خاص او به روح مطلق به‌عنوان سوژه تن‌یافته جستجو کرد.

۱. مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۳؛ تاریخ تایید علمی: ۱۴۰۰/۱۰/۱۸.

۲. مدرس مدعو دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول: sattartahmasebie@yahoo.com).

۳. مدرس مدعو بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران.

۴. استاد دانشگاه خوراسگان، خوراسگان، ایران.

۵. مدرس مدعو دانشگاه سبزوار، سبزوار، ایران.

کلیدواژه‌ها: دوئالیسم، ایده آلیسم مطلق، ذهن، امنای ژیکتیویسم.

۱. مقدمه

اغلب، فلسفه هگل و مکتب او را به‌عنوان «ایده آلیسم مطلق» می‌شناسند و آن را از مکتب ایده-آلیسم افلاطون و ایده آلیسم استعلائی کانت متمایز می‌کنند. از آنجایی که هگل در تبیین کائنات، به ناکارآمدی اصل علّیت اشاره می‌کند و به‌جای تحلیل علّی و معلولی، دلیل را بر می‌گزیند و به بررسی آن می‌پردازد، چنین عنوانی معقول به نظر می‌رسد. اما ژرف‌نگری بیشتری در عبارات خود هگل چه در *پدیدارشناسی روح* و چه در *دانش منطق*، و لحاظ نمودن کل نظام فلسفی هگل به‌عنوان یک منشور واحد و تأمل در بعضی از زوایای پنهان این مکتب عظیم، ما را بر آن می‌دارد که این مکتب را از نگاهی دیگر مورد ارزیابی قرار دهیم و آن را با عنوان جدید «امنای ژیکتیویسم» معرفی کنیم؛ «امنای ژیکتیویسم» واژه‌ای است ترکیبی، که از ترکیب واژه ابژکتیو، به معنای عینی و واژه ذهن به‌دست آمده است و به معنای چیزی یا امری است که هم ذهنی است و هم عینی. در این‌جا، ما در نگرش نوین خود به فلسفه هگل و مکتب ایده آلیسم مطلق او، آن را به‌جای اینکه «ایده آلیسم مطلق» لحاظ کنیم، «امنای ژیکتیویسم» نامیده‌ایم؛ یعنی مکتبی که تاکید آن هم بر ذهن و اندیشه یا روح است، هم بر ماده و عین، و به عبارت دیگر از هر دو قلمرو اعاده حیثیت می‌کند.

۲. هگل و مسئله محوری فلسفه

هگل، شفاق یا دوگانگی را سرچشمه نیاز به فلسفه می‌دانست و همین مسئله را مسئله محوری فلسفه تلقی می‌کرد. او با تأسیس مکتبی که همگان آن را به‌عنوان «ایده آلیسم مطلق» می‌شناسند در صدد غلبه بر این دوگانگی برآمد. با سیری در تاریخ فلسفه، باید ببینیم که آیا برای اسلاف

بزرگ هگل نیز چنین امری محوریت داشته است؟ از این رو در این جا به نگرش فیلسوفان قبل از هگل به مسئله دوگانگی می پردازیم.

۳. رویکرد فیلسوفان قبل از هگل به مسئله دوگانگی

از آنجایی که نخستین فلسفه های نظام مند غربی، فلسفه افلاطون و ارسطو است، کار خود را با این دو آغاز می کنیم. در دوره جدید نیز به بررسی این بحث درباره پدر فلسفه جدید، یعنی دکارت فرانسوی و سپس بزرگ ترین سلف هگل، یعنی امانوئل کانت می پردازیم. پرداختن به این چهار فیلسوف بزرگ از آن جهت است که سایر مکاتب فلسفی و فکری، به نحوی در زیر سایه آنها و تحت الشعاع اندیشه های بلند آنها قرار می گیرند.

۳،۱ افلاطون

افلاطون، بنیان گذار نخستین نظام بزرگ فلسفی، پس از این که جهان محسوس را واجد شرایط معرفت حقیقی نیافت، سیلان مدنظر هراکلیتوس را ویژگی عالم محسوس، و ثبات مدنظر پارمنیدس را، ویژگی عالم معقول لحاظ، و متعلق معرفت حقیقی را کلیات معرفی کرد. بنابراین، عالم کلیات (مثل) را عالم حقیقی و جهان روزمره ما را عالم سایه ها قلمداد کرد، و برای عالم مثل ویژگی هایی همچون ثبات و ضرورت و صرافت، و برای عالم ماده و جهان روزمره ویژگی هایی همچون صیورورت و امکان و آمیختگی قائل شد؛ چنین تفسیری مستلزم نوعی دوگانگی بود؛ دوگانگی میان قلمرو معقول مثل و قلمرو محسوس جهان روزمره ما و در تفسیر آن به واژه ها و استعارات شاعرانه ای همچون «تقلید» و «بهره مندی» متوسل شد. پس انتقادات او بر استدلالات قبلی اش در مورد نحوه زایش اشیاء از مثل، در رساله پارمنیدس، دلیل بر این است که این استعارات قانع کننده نبوده و خود او نیز به این امر واقف بوده است. در این رساله، پارمنیدس پیر، سقراط جوان را به چالش می طلبد و مخصوصاً در مورد نحوه بهره مندی

اشیاء از مثل، سقراط دچار تناقضات لاینحلی می‌گردد؛ مثلاً این که آیا اشیاء جزئی از تمام مثال یا فقط از قسمتی از آن بهره‌مندند؟ اگر شق اول اختیار شود، در آن صورت مثال، که واحد است، تماماً در هر یک از افراد کثیر موجود خواهد بود؛ اگر شق دوم اختیار شود، آن‌گاه صورت یا مثال در عین حال واحد و قابل تقسیم (یا کثیر) است. در هر دو صورت تناقض پیش می‌آید (کاپلستون، ۱۳۷۵، ص ۲۱۳).

چنین پرسش‌ها و تناقضاتی، همه دلیل بر این است که افلاطون با اعتقاد به دو قلمرو محسوس و معقول، نوعی دوپاره‌گی و جدایی یا دوآلیسم را میان عوالم هستی، قائل شده که در پرتو نظام فلسفی خود او قابل حل نیست. لاینحل بودن این دوگانگی، هم به نحوه مقدمه‌چینی خود افلاطون در بنیان گذاشتن نظام فلسفی‌اش بر می‌گردد و هم به ساختار پیچیده جهان ما، که ترکیبی از کلی و جزئی و یا روح و ماده است. افلاطون، از یک طرف، معتقد بود که هیچ چیز، جز کلی حقیقت ندارد؛ و از طرف دیگر، ماده را به عنوان زمینه اشیاء قبول می‌کرد. این تفسیر، مستلزم قائل شدن به دو مبنا برای عالم بود: یکی مثل (کلیات)؛ و دیگری ماده، و این یعنی دوگانگی، که با ساختار فلسفه افلاطون قابل حل نبود. در نتیجه، دوگانگی بین دو قلمرو معقول و محسوس، به عنوان یک چالش جدی در ساحت اندیشه فلسفی، و به عنوان میراثی پرماجرا، برای آیندگان عرصه تفکر بجا ماند. اولین میراث‌دار بزرگ این چالش لاینحل، بزرگ‌ترین شاگرد مکتب خود افلاطون بود که ما اکنون به او می‌پردازیم.

۳،۲. ارسطو

ارسطو با اعتقاد به اینکه موسس آکادمی، مسئله جدایی (دوگانگی) را به نحو رضایت‌بخشی حل نکرده است؛ جهان مثل وضع شده توسط او را به چالش طلبید. چکیده دیدگاه و نقد او نسبت به مثل افلاطونی را می‌توان در این عبارات از کتاب متافیزیک او جستجو کرد: «اکنون

باید این پرسش مهمتر از همه را، در این باره مطرح کرد که مثل (صور) در محسوسات چه سهمی دارند؟ چه آنهایی که جاویدان‌اند و چه آنها که در معرض کون و فساداند؛ زیرا آنها در اینها نه علت حرکت‌اند و نه علت دگرگونی. از سوی دیگر، نه برای شناخت چیزهای دیگر سودمندند، نه برای وجود آنها» (ارسطو، ۱۳۸۴، ص ۳۶). ارسطو با نقد و نفی جهان مثل، همین عالم روزمره ما را جهان واقعی می‌دانست؛ اما همچون افلاطون معتقد بود که علم به کلیات تعلق می‌گیرد، ولی این کلیات نه در عالمی دیگر، بلکه در همین عالم و در ضمن جزئیات وجود دارند. از این رو ارسطو با اعتقاد به کلیات، به عنوان متعلق علم، و به صورت، به عنوان جنبه اساسی و فعلی اشیاء، در واقع مثل افلاطونی را در لباس دیگری می‌پذیرفت. زیرا با قدری مسامحه می‌توان گفت که همان ویژگی‌هایی را که افلاطون برای موجودات عالم مثل می‌شمرد، ارسطو به صورت نسبت می‌داد. افلاطون، مثل را کلی و محض لحاظ می‌کرد و کمال و فعلیت اشیاء را به مثل نسبت می‌داد، ارسطو نیز صورت را کلی می‌دانست و می‌گفت آنچه باعث فعلیت بخشیدن به اشیاء و کمال دادن به آنها می‌شود، همین صورت است؛ هر دو ماده را امری بالقوه و نزدیک به عدم می‌دانستند. ارسطو در حالی که صورت را جنبه بالفعل اشیاء و ماده را جنبه بالقوه آنها لحاظ می‌کرد؛ ولی قوه لحاظ کردن ماده، مانع از اذعان به هستی آن، به عنوان بخشی از عالم نمی‌شد؛ زیرا ماده بستری بود که صورت به آن تعلق می‌گرفت و صورت می‌بایست صورت ماده‌ای باشد. در نتیجه ارسطو، باز، عالم هستی را دارای دو مبنا می‌دانست، و همان دوگانگی موجود در نظام افلاطونی، دوباره در نظام فلسفه ارسطویی، همچنان به نوعی دیگر حضور می‌یابد.

۳,۳. دکارت

دکارت فرانسوی، که در جستجوی معرفت یقینی بود، پس از شک کردن در عالم و آدم و همین‌طور شک کردن در خالق این دو، با اذعان به قضیه «شک می‌کنم، پس هستم» به‌عنوان نخستین سنگ بنای فلسفه خود، وجود خود را اثبات کرد و پذیرفت. او با ذکر این نکته که شک کردن، نوعی اندیشه است؛ قضیه «شک می‌کنم، پس هستم»، را مساوی این قضیه قرار داد که «می‌اندیشم، پس هستم». پس از پذیرش این مبنا، «اندیشه» را به‌عنوان حقیقت روح معرفی کرد و اندیشه را در تقابل با «بعد»، به‌عنوان حقیقت جسم لحاظ نمود. او با اعتقاد به تقسیم‌پذیری و بُعد داشتن جسم و تقسیم‌ناپذیری و فاقد بُعد بودن روح، به جدایی میان این دو جوهر اذعان کرد (دکارت، ۱۳۶۹، ص ۹۷) و دوآلیسم خاصی را وارد عرصه فلسفه جدید نمود. راه حل دکارت برای این دوآلیسم، اعتقاد به غده صنوبری به‌عنوان حلقه ارتباط میان این دو جوهر بود، که ناکارآمدی راه حل او با اطلاق همان اشکال نخستین بر این حلقه، محرز می‌گردد. با توجه به مبانی خود دکارت، و با یک نگاه واقع‌گرایانه به هستی و همین‌طور به وجود خود ما، که دارای دو جنبه روحانی و جسمانی هستیم و آنها نیز تمایز دارند، نمی‌توان گفت که دوآلیسم دکارتی به‌نحو قابل قبولی حل شده است. فیلسوفان عقل‌گرا هم که پس از دکارت درصدد حل این دوآلیسم برآمدند، یعنی اسپینوزا، لایب‌نیتس و مالبرانش، هیچ‌کدام آن‌طور که شاید و باید موفق نبودند. بنابراین دوآلیسم دکارتی به‌صورت یک چالش حل‌ناشده در عرصه تفکر جدید به جا ماند.

۳,۴. کانت

کانت که پس از دو نحله تجربه‌گرایی و عقل‌گرایی پا به عرصه هستی گذاشت؛ با دو میراث ناهم‌خوان بجا مانده از این دو نحله فلسفی مواجه شد؛ او در اعتقاد به صورت‌شناخت، به عقل

گرایان و در اعتقاد به ماده شناخت، به تجربه گرایان گرایش داشت. از دیدگاه او، به واسطه حس، اعیان به ما داده می‌شوند و حس، صرفاً مدرکات ما را فراهم می‌کند، اما این فهم است که به واسطه آن، فکر به اعیان تعلق می‌گیرد و مفهومی‌ها از فهم برمی‌خیزند. از منظر کانت، تجربه گرایان در این مورد درست می‌گویند که شناخت ما با تجربه آغاز می‌گردد، اما همه شناخت ما حاصل تجربه نیست، زیرا حکم کردن و فهمیدن، مستلزم نوعی مقوله‌بندی و تقسیم و تجزیه و وحدت و کثرت است، که کار قوه فاهمه است و این جاست که باید، به نظر عقل-گرایان رجوع کرد و همه شناخت را حاصل تجربه ندانست. بنابراین، کانت حدود و ثغور هر یک از این دو نحله را مشخص کرد. کانت با پذیرش زمان و مکان به‌عنوان عناصر کلی و ضروری احساس، و مقولات دوازده‌گانه به‌عنوان مفاهیم ضروری ذهن، اذعان داشت که اشیاء عالم در قالب همین صور ذهنی به ادراک ما در می‌آیند و به این صورت ما اشیاء را از آن جهت که بر ما پدیدار می‌شوند، می‌شناسیم و از اشیاء از آن جهت که فی‌نفسه هستند، بی‌خبریم. تمایز کانت میان دو قلمرو «فی‌نفسه» و «پدیدارها»، خود مستلزم نوعی دوگانگی جدی بود که اخلاف او نیز با آن مواجه بودند. از جمله این اخلاف، هگل بود که نه تنها دوگانگی موجود در فلسفه کانت را، مورد بررسی قرار داد، بلکه به بررسی این چالش، از دوره باستان تا عصر خود پرداخت و همین بررسی را نردبان صعود به قله‌های بلند اندیشه‌های ایده‌آلیستی خود قرار داد. اکنون به شرح آراء او در قبال این چالش می‌پردازیم.

۴. هگل و چالش دوگانگی

هگل، شقاق یا دوگانگی را سرچشمه نیاز به فلسفه می‌دانست و رسالت فلسفه را فائق آمدن بر این چالش تلقی می‌کرد و از همان آغاز «پدیدار شناسی روح»، سعی در از میان برداشتن این شکاف داشت، آنجا که می‌گوید: «جوهر زنده، در ضمن، بودی است که به حقیقت سوژه یا

ذهن شناساست؛ بدین معنا که تنها از آن رو به حقیقت برون ذات است که جوهر، حرکتی است خود برنهنده خویش، یا واسطه دگر شدن خویش و خودی خویش» (هگل، ۱۳۹۰، ص ۶۷). در این بیان، هگل، جوهر را ذهن شناسا معرفی می‌کند تا به اندیشه بودن آن و روح بودن آن اعتراف کند، اما بلافاصله این ذهن شناسا را خود برنهنده خویش معرفی می‌کند تا به ما این نکته مهم را گوشزد کند که آنچه در برون ذات این جوهر، متجلی شده است، چندان از خود آن بیگانه نیست. این چنین هگل از آغاز در عین تأکید بر یگانگی، ما را به رسالت بزرگ فلسفه در رفع دوگانگی آگاه می‌سازد.

برای پی بردن به اهمیت این رسالت در تفکر هگل، باید به ایده‌آل‌های نخستین فلسفه هگل که مقوم بن‌مایه‌های آغازین اندیشه اوست رجوع کرد. «تثبیت مجدد ایده‌آل کلاسیک وحدت، در تقابل با جهان‌بینی مدرن، دستاورد عظیم هگل و نسل رمانتیک بود. خیر اعلی از نظر هگل وحدت زندگانی بود. وحدت در تمام وجوه هستی که نمود آن در سه مرحله است: ۱. وحدت با خویشتن؛ ۲. وحدت با دیگران؛ و ۳. وحدت با طبیعت. دشمن اصلی چنین وحدتی شقاق یا بیگانگی است (بیزر، ۱۳۹۱، ص ۸۰-۷۹). از این رو، هگل، در صدد غلبه بر این شقاق برآمد و فلسفه‌ای جامع با نگاه بر فلسفه‌های پیشین بر ساخت، اما پی‌ریزی چنین فلسفه‌جامعی، مستلزم غلبه بر کاستی‌های آن فلسفه‌ها بود که نقطه محوری چنین کاستی‌هایی، چیزی جز دوگانگی-های موجود در بطن آن تفکرات نبود؛ یعنی همان امری که هگل باید بر آن غلبه می‌کرد. به این دلایل، چالش بنیادی که هگل در نخستین ایدئال‌های خویشتن و در بطن سراسر فلسفه خود با آن مواجه بود، مشروعیت بخشیدن به ایدئال‌های خود در باب وحدت زندگانی، در مواجهه با بخش بندی‌های رو به رشد زندگانی مدرن و همین‌طور تجزیه و تحلیل تضادهای میان عالم محسوس و معقول، نفس و بدن، سوژه و ابژه و به‌طور کلی ذهن و عین و چگونگی امکان جمع

و یگانگی آنها بود. به همین دلایل بود که او می گفت: «نیاز به فلسفه ناشی از شقاق است». هگل که غلبه بر دوگانه‌انگاری نهفته در تفکر افلاطون و ارسطو را گذرگاهی به مکتب یک-بُنی تلقی می کرد، شیء فی نفسه کانتی را نیز مانعی در راه تحقق این آرمان می دانست؛ و از این رو در صدد نقد و نفی آن برآمد. «امر فی نفسه از نظر کانت برای ما ناشناختنی به حساب می آمد و مفهوم وجود ناشناختنی از دیدگاه هگل امری تناقض آمیز است؛ چرا که مفهوم وجود را بر آن اطلاق کرده ایم و دانش چیزی نیست مگر اطلاق مفاهیم و اطلاق مفهوم وجود بر شیء فی-نفسه به معنای شناختن آن و این خود تناقض است» (استیس، ۱۳۸۸، ص ۵۹).

کانت، صورت شناخت را متعلق به ذهن ما و ماده شناخت را از خارج می دانست، اما هگل هر دو را به حوزه ذهن منتقل کرد. «اگر ماده و صورت هر دو آفریده ذهن باشند، لازم می آید که همه محمولات معرفت آدمی و هر عینی و سراسر کائنات آفریده ذهن باشند و این به ایده-آلیسم مطلق، منجر می شود.» (استیس، ۱۳۸۸، ص ۶۰). این ایده آلیسم مطلق، همان عنوانی است که همگان فلسفه هگل را به آن می شناسند، اما ما در این مقاله بر آن هستیم که اطلاق این عنوان بر فلسفه هگل، حق مطلب را ادا نمی کند و نمی تواند بن مایه های اصیل فلسفه او را در کلیت آن به ما معرفی کند. بنابراین برای فهم منظور اساسی هگل و برای فهم بهتر ژرفنای مقاصد موسس این مکتب، بهتر است که آن را با عنوان جدید «امنای ژیکتیویسم» معرفی کنیم. اکنون به دلایل خود می پردازیم.

۵. مکتب هگل به عنوان امنای ژیکتیویسم

واژه «امنای ژیکتیویسم»، واژه ای است ترکیبی؛ که از ترکیب واژه ابژکتیو (objective)، به معنای عینی و واژه ذهن (Mind) به دست آمده است. اولین بار در اثری از مایکل تالبوت (Michael Talbot) به نام «عرفان و فیزیک جدید» (Mysticism and the new Physics)،

به این واژه برخورد کرده است. او در این کتاب می‌گوید: «وجود پدیده‌هایی مانند مواجهه با موجودات ماوراء طبیعی، مثل اشیاء پرنده ناشناس و تجلیات مریم مقدس، نشان می‌دهد که به‌طور کلی در عالم، مرز مشخصی بین ذهن و واقعیت وجود ندارد. جهان طبیعی نیز به رغم مادیت ظاهری اش «ذینی» است». او در توضیح این واژه می‌نویسد که منظورش از «ذینی» (Omnijective) یعنی چیزی که هم ذهنی است و هم عینی، و «امنای ژیکتیو» به معنای چیزی یا امری است که هم ذهنی است و هم عینی.

در این جا، ما در نگرش نوین خود به فلسفه هگل و مکتب ایده‌آلیسم مطلق او، آن را به‌جای اینکه «ایده‌آلیسم مطلق» لحاظ کنیم، «امنای ژیکتیویسم» نامیده‌ایم؛ یعنی مکتبی که هم بر ذهن و اندیشه و یا روح تأکید دارد و هم بر ماده و عین. این مکتب هرگز، یکی را به نفع دیگری رها نمی‌کند و نمی‌توان گفت که واقعیت صرفاً ذهن است و دیگر هیچ، و یا نمی‌توان گفت که واقعیت، آن‌طور که ماتریالیست‌ها می‌گفتند، صرفاً ماده است و دیگر هیچ. البته باید این نکته بسیار مهم را متذکر شویم که هگل نخستین کسی است که توانسته است با حفظ وحدت، بین دو مکتب ایده‌آلیسم و ماتریالیسم آشتی ایجاد کند و شقاق و دوگانگی موجود در نظام‌های پیشین را رفع کند.

برگزیدن این عنوان برای فلسفه هگل، نخست به این خاطر است که هگل در تمام تفکر خود، بر دو طرف ذهن و عین تأکید می‌کند و واقعیت را ترکیبی از این دو، از طریق درهم‌تنیدگی خاص آن دو، می‌داند. دوم به این خاطر است که عنوان ایده‌آلیسم مطلق، می‌تواند قدری گمراه‌کننده باشد، از این جهت که هر کس که این عنوان را می‌شنود، گمان می‌کند که این مکتب، فقط و فقط به ذهن معتقد است و با این تفسیر، جهان عینی به ذهن یا سوژه تأویل می‌گردد و حال آن‌که در هگل، هرگز عین، از این جهت که آن را کنار بگذارد و نادیده بگیرد،

به ذهن تأویل نمی‌گردد. سوم به این خاطر است که اگر هم ایده‌آلیسم مطلق را به معنای مکتبی که از ایده‌آلیسم سوپراکتیو، متمایز می‌گردد، لحاظ کنیم و به این امر اذعان کنیم که هگل هرگز منکر عین یا جهان خارج نبوده است، بلکه معتقد است که ما و همه اشیاء و موجودات، محتویات یک ذهن مطلق و از این جهت، اندیشه هستیم و لذا همه اشیاء و موجودات، چیزی جز، اندیشه‌ای در دل اندیشه‌ای مطلق نیستند، چنین تفسیری هم راه‌گشا نیست؛ زیرا چنین تفسیری نمی‌تواند به هیچ چیز الا نوعی «یک بن‌گرایی» (Monism) راه‌بردد و از این جهت ما آن را نمی‌پذیریم که خود هگل دائماً منکر آن است و حال آن‌که تفسیر اندیشه او براساس عنوان «ایده‌آلیسم مطلق»، گرایش به سمت وحدت وجود را می‌طلبد. بنابراین، ما اکنون این مکتب را به نام جدید «امنای ژیکتیویسم» (Omnijectivism)، نامگذاری می‌کنیم و از جهات مختلف و از زاویه دید بزرگترین مفسران هگل نیز، شواهدی در تفسیر این فلسفه می‌آوریم که پذیرش آن‌ها، نامگذاری این مکتب را به «امنای ژیکتیویسم»، کاملاً تأیید می‌کنند و منطقی جلوه می‌دهند؛ از جمله این شواهد، که از تأمل در متون خود هگل نیز به دست می‌آید می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱.۵. سوژه-ابژه

اولین مورد را سوژه-ابژه (subject – object) انتخاب کردیم و به این طریق خاص (یعنی با گذاشتن خط تیره میان این دو واژه) آن را نوشتیم، تا نشان دهیم که در مکتب هگل، این دو در قبال هم و با هم واقعیت را می‌سازند؛ و هر دو به گونه‌ای با هم هستند که جدایی خاصی را نمی‌توان میان آنها را لحاظ کرد. از این جهت، نمی‌توانیم بگوییم سوژه و ابژه، بلکه باید بگوییم سوژه-ابژه.

فلسفه هگل، صرفاً بر یک طرف، یعنی بر سوژه تأکید ندارد، که همه چیز یعنی عین و ماده را به سوژه تأویل کند، زیرا این کاری بود که مکتب‌های ایده‌آلیستی سوژه‌کتیو انجام داده بودند، که هگل آنها را مورد انتقاد قرار می‌داد. غالباً، ایده‌آلیسم هگل، رویکردی بوده با مجموعه‌ای از مقولات که برای فهم ایده‌آلیسم فلسفه اروپایی جدید، یعنی ایده‌آلیسم هردوی برکلی و کانت توسعه یافته بود. در چنین نظریه‌هایی، ادعا بر این است که ماده مشخصی که ایده‌آل است، وابسته به وجود اذهان موجودات خودآگاه است. متافیزیک برکلی بیان می‌دارد که وجود چیزها، همان وجود درک شده‌شان هست، یعنی چیزی که برای یک سوژه خودآگاه ارائه نشود، یک امر واقعی نیست. متافیزیک کارکشته‌تر و باریک‌بین‌تر ایده‌آلیسم استعلائی کانت، این ادعا که اشیاء حسی ادراک نشده نمی‌توانند وجود داشته باشند، را رد می‌کند، اما ادعا می‌کند که طبیعت چنین ابژه‌هایی، در یک معنای استعلائی، وابسته به ویژگی‌های اذهان ادراک‌کننده است. به‌منظور فهم ایده‌آلیسم هگل، ما نیاز داریم که آن را از دو ادعای بیان شده به وسیله اشکال جدید ایده‌آلیسم (برکلی و کانت) متمایز کنیم (Beiser, 1993, p 104).

هر دوی برکلی و کانت بر این نکته تأکید می‌کنند که ابژه‌های مادی در یک معنای بخصوصی نتیجه عملکرد و کنش ذهن انسان‌اند، به‌جای اینکه وجودات مستقل فرض شده به‌وسیله شعور متعارف باشند، که وجودهای انسانی در هنگام درک و مشاهده، با آنها روبرو می‌شود. اما هگل، این ادعا که ابژه‌های مادی نتیجه کنش ذهن انسانی باشد و ذهن انسانی سازنده حوزه ابژکتیو باشد، را رد می‌کند. او در بحث از ایده‌آلیسم افلاطونی، ضمن تجلیل از آن و پذیرش آن، از اینکه آن را به‌عنوان ایده‌آلیسم سوژه‌کتیو لحاظ کند، پرهیز می‌کند و در نقد ایده‌آلیسم سوژه‌کتیو، این نوع ایده‌آلیسم را به‌عنوان یک ایده‌آلیسم ساختگی و دروغین قلمداد می‌کند (Beiser, 1993, p 104-105). این مطلب نشان می‌دهد که هگل، هیچ‌گاه در پی این اندیشه

که عین یا ابژه را به سوژه یا ذهن تقلیل دهد، نبوده است، بلکه او می‌خواهد حیثیت و شأن عین را حفظ کند و لذا ایده‌آلیسم او یک ایده‌آلیسم سوپراکتیو نیست. از طرف دیگر، او فیلسوفی نیست که عین یا جهان مادی را همه چیز لحاظ کند و نقش ذهن را به‌طور کلی نادیده بگیرد، یعنی همان کاری که ماتریالیست‌هایی چون مارکس و انگلس کردند.

هگل در نوشته‌های گوناگونش، ادعای اساسی خود را از ایده‌آلیسم خود به شیوه‌های گوناگون مطرح می‌کند؛ برای مثال هگل در *پدیدارشناسی روح*، فهم خود را از ایده‌آلیسم، در ضمن بحث از «حقیقت» ارائه می‌دهد، آن‌جا که می‌گوید: «ذات حقیقی، کل است. کل، اما فقط ذاتی است که با توسعه‌پذیری خود به سرانجام می‌رسد. در مورد مطلق، باید گفت که مطلق اساساً نتیجه است، یعنی تنها در پایان است که مطلق همانی هست که در حقیقت هست، و برون ذاتی بودن سرست مطلق، که سوژه یا شدن خویش است، درست در همین است» (هگل، ۱۳۹۰، ص ۷۰ - ۶۹). از این عبارت می‌توان یک نکته بسیار مهم را استنباط کرد و آن این است که هگل، به محض اینکه بر کل بودن حقیقت تأکید می‌کند و با این تأکید ما را از اینکه اشیاء جزئی را به‌عنوان حقیقت قلمداد کنیم، باز می‌دارد، در عین تأکید بر محوریت ذهن به‌عنوان کل، بلافاصله از عین نیز اعاده حیثیت می‌کند و ما را از اینکه عین را نادیده بگیریم و آن را به‌طور کلی در ذهن (گرچه حقیقی و کلی) مستهلک کنیم، باز می‌دارد؛ منظور ما این است که هگل، پس از اینکه اعلام کرد که «ذات حقیقی، کل است»، بلافاصله در ادامه همین عبارت و بدون اینکه حد فاصل آن، عبارت دیگری بیاورد، اعلام می‌کند که «کل، اما فقط ذاتی است که با توسعه‌پذیری خود به سرانجام می‌رسد»، منظور اینکه کل، یا حقیقی، یا سوژه (ذهن)، بدون اینکه در یک جهان عینی و در قالب اشیاء و موجودات تجلی پیدا کند، چیز خاصی نیست، بلکه هویت خود، حاصل همان عینیت است و لذا با این تفسیر می‌توانیم فلسفه

هگل را نه فلسفه‌ای سوژکتیو و نه فلسفه‌ای مدافع صرف عین و عینیت، بلکه فلسفه‌ای سوژه-ابژه‌ای یا سوژکتیو-ابژکتیو (Subjective-objective)، قلمداد کنیم. اگر از لحاظ تاریخی، نگاهی به سیر تفکر هگل، و هم‌فکران او و پیشروان او بیندازیم، باید بگوئیم که جوانی هگل مصادف با پایان فلسفه کانت و اوج فعالیت فیخته است، که اولی در سال ۱۸۰۴ و دومی ده سال پس از آن در گذشت. هگل که در این دوره در آغاز راه بود، متوجه شد که اروپا دو دوره تاریخی مهم را از سرگذرانده است: ۱. دوره اصالت معقول یا عین؛ ۲. دوره اصالت عقل یا ذهن، و یا به تعبیر دیگر دو دوره رئالیسم و ایده‌آلیسم، که البته او این کلمات را دقیقاً مطابق با تعییرات مدنظر ما به کار نمی‌برد. هگل، به خوبی دریافت که در این دو جریان فکری نوعی افراط و تفریط وجود دارد، یکی در زمینه تأکید بر نقش ذهن افراط ورزیده است، و دیگری در زمینه تأکید بر نقش عین و جهان خارج. بنابراین، هگل با ژرف‌نگری خاص خود دریافت که اکنون نوبت آن فرا رسیده است که فلسفه جدیدی را تأسیس کنیم که بتواند هم نسبت به درون و ذهن اعاده حیثیت کند و استقلال آن را لحاظ کند و هم در عین حال، جهان خارج را با حفظ حیثیت خاص آن، بفهمد. به عبارت دیگر، از نظر هگل به یک معنی نه سوژه وجود دارد و نه ابژه، بلکه آنچه هستی را تشکیل می‌دهد، سوژه-ابژه است. وقتی میان این دو اصطلاح خط تیره می‌گذاریم، به این معناست که هگل، آن دو را مستقل از هم لحاظ نمی‌کرده است. به یک بیان دیگر، می‌توانیم ادعا کنیم که هگل نه رئالیست است و نه ایده‌آلیست، بلکه او اتفاقاً می‌خواهد به این موضوع بسیار مهم اشاره کند که وضع پیچیده‌تر از آن است که بتوان فقط یک شق این مسئله را گرفت و یک طرف قضیه را انتخاب کرد؛ اکنون با لحاظ چنین نسبتی میان سوژه و ابژه، و با فرض سوژه-ابژه، می‌توانیم به این نتیجه برسیم که عنوان «امنای

ژیکتیویسم»، عنوان مناسب‌تری برای فلسفه هگل است، تا عنوان ایده‌آلیسم؛ پس ما در انتخاب چنین عنوانی برای فلسفه هگل، به بیراهه نرفته‌ایم.

اکنون در همین زمینه به یک مورد دیگر که موضع اخیر ما را تقویت می‌کند می‌پردازیم و آن بررسی جستارمایه متافیزیک هگل است. هرگونه تفسیر فلسفه هگل باید از متافیزیک او آغاز شود. اگرچه او نظام فلسفی خود را با «منطق» آغاز می‌کند، اما منطق در نظر او رشته‌ای اساساً متافیزیکی است که وظیفه آن نه تعیین قوانین صرفاً صوری قیاس، آن‌گونه که ارسطو از منطق منظور کرده بود، بلکه مشخص کردن ماهیت هستی فی نفسه است؛ اما سوال اساسی در این جا این است که معنای دقیق متافیزیک در هگل چیست و آیا منظور او از متافیزیک، همان است که کانت مدنظر داشت؟ کانت در کتاب «نقد عقل محض» متافیزیک را این‌گونه تعریف کرده بود: ما بعد الطبیعه، کوششی است برای شناخت امر نامشروط به وسیله عقل محض. او شرح می‌دهد که مطابق با سه مفهوم اساسی امر نامشروط، یعنی خدا و اختیار و نامیرایی نفس، سه ایده بنیادی متافیزیکی وجود دارد. او استدلال می‌کند که اگر عقل بکوشد تا فراتر از جهان پدیدارها، نسبت به این امور نامشروط شناخت حاصل کند، حاصلش چیزی جز «مغالطات» (Fallacies) یا «خلاف آمدها» نیست، که کانت در بخش دیالکتیک استعلائی کتاب «نقد عقل محض» به آن پرداخته بود. نتیجه پژوهش او هم این بود که متافیزیک به این معنا ناممکن است و عقل را دچار تعارض می‌کند. هگل وظیفه فلسفه را شناخت مطلق می‌دانست و جستارمایه فلسفه را خداوند و فقط خداوند لحاظ می‌کرد، که به نوعی به متافیزیک می‌پرداخت. گرچه متافیزیک در این جا، همان معنای مدنظر کانت را افاده می‌کند، زیرا هگل بر آن است که با عقل محض از امر نامشروط شناخت حاصل کند، اما با این وجود خطاست اگر از این عبارات نتیجه بگیریم که فلسفه هگل دقیقاً نمونه‌ای از آن ما بعدالطبیعه‌ای است که کانت پرداختن به

آن را قدغن کرده بود. در نظر کانت، متافیزیک تأملی نظری است در باب ذوات متعال؛ استدلالی است پیشینی درباره موضوعاتی که ورای قلمرو تجربه‌اند. هگل به هیچ رو تحت این معنا متعاطی مابعدالطبیعه نیست، و دلیل آن نیز بسیار ساده، قانع کننده و در عین حال کوبنده است. او منکر امر متعال، یعنی امر صرفاً نومنال (Noumenal) و فوق طبیعی است. اگر ما-بعدالطبیعه، تأملی نظری درباره چنین قلمرو موهومی باشد، هگل نخستین کسی خواهد بود که آن را به این عنوان، که علمی دروغین است محکوم می‌کند. برداشت خود هگل از امر بی-کران (Infinite) یا نامشروط، برداشتی یکسره درون ماندگار است؛ بی‌کران در آن سوی جهان کران‌مند (Finite) نیست، بلکه فقط در داخل آن است (بیزر، ۱۳۹۱، ص ۱۰۶-۱۰۳).

بنابراین، اگر هگل در متافیزیک خود منکر امر متعال، یعنی امر صرفاً نومنال و فوق طبیعی است، باید گفت که او به سوژه جدا از ایزه معتقد نیست، بلکه او به سوژه-ایزه معتقد است و برداشت درون ماندگار از امر نامشروط، نوعی اعتراف به درهم تنیدگی سوژه و ایزه است. از این رو می‌توان نتیجه گرفت که هگل، با انکار فراتر از جهان بودن امر بی‌کران یا نامشروط، سعی در اثبات ضرورت قلمرو عین برای ذهن و سعی بر تأکید بر عدم جدایی این دو قلمرو دارد و بر این امر مهم تأکید می‌کند که واقعیت نه ذهنی صرف است و نه عینی صرف، بلکه واقعیت عینی-ذهنی یا ذینی است؛

۵.۲. روح مطلق به عنوان سوژه تن یافته

یکی از دیدگاه‌های محوری هگل، که صرفاً پس از تأمل عمیق در سطور پیچیده کتاب «پدیدارشناسی روح» و پس از مطالعه منطق او و پس از تأمل در دیگر آثار فلسفی‌اش و با رویکرد وحدت‌نگرانه و نگرستن به تمام تفکر هگل به عنوان یک کل در هم تنیده، به دست می‌آید، بحث «سوژه تن یافته» است. هگل در این اندیشه محوری و نه چندان آشکار خود، از

یک سو تحت تأثیر نظریه بیانگر باوری (Expressivism) هر در است که این جریان بیانگر باور را می‌توان به یک معنا اعتراضی علیه برداشتی، که جریان اصلی روشنگری از انسان داشت، یعنی انسان به مثابه سوژه و ابژه همزمان تحلیل عینی کننده علمی، دانست، و از سوی دیگر تحت تأثیر نگرش ارسطویی ماده و صورت، که از دیگر آموزه‌های هگل از ارسطو محسوب می‌شود. منظور او درهم تنیدگی ماده و صورت و نگرشی به انسان به‌عنوان واحد یکپارچه‌ای از این دو می‌باشد که جدایی آنها امکان‌ناپذیر است. «یکی از اصول بنیادی اندیشه هگل این است که سوژه و تمام کارکردهای آن، هر اندازه که «معنوی» باشند، به گونه‌ای گریز ناپذیر تن یافته‌اند. تن یافتگی سوژه در دو بعد مرتبط با یکدیگر مطرح می‌شود؛ از یک سو همچون «حیوان عقلانی» یعنی موجود زنده‌ای که می‌اندیشد؛ و از سوی دیگر همچون هستی بیانگر، یعنی موجودی که اندیشیدن او همواره و ضرورتاً خود را در رسانه‌ای بیان می‌کند. این اصل «تن یافتگی ضروری» در برداشت هگل از گایست (Geist) یا روح کیهانی، جایگاهی مرکزی به خود اختصاص می‌دهد» (تیلور، ۱۳۸۷، ص ۴۱). زیرا ما می‌بینیم که هگل در بحث از ایده، آن را به نوعی تحقق دهنده خود می‌داند و لذا در همین تحقق و عینیت یافتن و به اصطلاح تن یافته شدن است که به کمال خود و آنچه هست می‌رسد و از این جهت تن یافتگی برای مطلق، ضروری محسوب می‌شود. چنین امری، ما را در اطلاق عنوان امنای ژیکتیویسم برفلسفه هگل، بیشتر مجاز می‌کند. در مورد ایده‌آلیسم هگل می‌توان گفت: «اگرچه ایده‌آلیسم هگل متضمن نسبت دادن تقدم به ایده است، این صرفاً تقلیل دادن همه موجودات به آن مفهوم نیست و لذا این تقدم، انکار نمی‌کند که ایده باید در مجموعه بالفعلی از عناصر مادی که تحقق خود ایده است، تجسم یابد. به همین نحو وقتی که هگل ادعا می‌کند که ایده، آن چیزی است که واقعی است، او انکار نمی‌کند که در واقعیت چیزی بیشتر از خود ایده وجود

دارد» (Beiser, 1993, p109). هگل، وقتی به انسان به عنوان سوژه نگاه می‌کند، دو گانه‌باوری دکارتی را کنار می‌گذارد و نظریه بیانگرانه هگل، شکافی میان زندگی و آگاهی، آن گونه که دکارت می‌دید، نمی‌بیند و لذا وحدت میان ذهن و بدن را به وحدتی فراگیر میان زندگی و آگاهی، میان ما و جهان و سپس میان ما و خدا تسری می‌دهد، ولی نقطه آغاز چنین وحدتی در خود انسان آغاز می‌گردد، انسانی که به عنوان سوژه مطرح است.

حال، مطلق، برای هگل، همانا «سوژه» است. روح در نظر هگل، همان چیزی است که خود را در سرتاسر واقعیت به تجلی درمی‌آورد و شالوده آن است؛ این روح مد نظر هگل، همان چیزی است که اسپینوزا آن را «جوهر» نامیده بود و بعضی مکاتب دیگر آن را حیات ملکوتی جاری در همه چیز نامیده بودند. روح یا ذهنیت، اما به گونه‌ای ضروری، تن یافته است. بنابراین گایست یا خدا نمی‌تواند هستی جداگانه‌ای از این جهان، که خود آن را زنده نگاه می‌دارد و در آن متجلی می‌شود داشته باشد. این جهان، بلکه، تن یافتگی اوست و او بدون آن تحقق خاصی که باید داشته باشد، را ندارد. جهان و اشیاء آن تن یافتگی تمامیت «کارکردهای حیاتی» خدا، یعنی شرایط هستی اوست. جهان در عین حال، سراسر بیانی از خداست، یعنی چیزی که او بر نهاده تا خود را در آن متجلی کند. خدا را می‌توان همچون برهنده شرایط هستی خویش در نظر گرفت. جهان را می‌توان در این معنا همچون چیزی طراحی شده دید، البته مادام که ما انگاره طراحی را که بتواند هستی جداگانه‌ای از آفریده خود داشته باشد کنار بگذاریم (تیلور، ۱۳۸۷، ص ۵۳-۵۰).

بنابراین، می‌بینیم که اگر مکتب هگل را به جای ایده آلیسم مطلق به وجهی «امنای ژیکتیویسم» بنامیم، نه تنها به بیراهه نرفته‌ایم، بلکه با اطلاق چنین عنوانی بهتر می‌توانیم منظور هگل را از مسائل مهمی همچون سوژه تن یافته و همین‌طور منظور او را از رابطه دقیق مطلق با جهان هستی

درک کنیم. زیرا وقتی ما می‌گوئیم «امنای ژیکتیویسم» یعنی عینی - ذهنی یا ذهنی - عینی، به گونه‌ای که این دو همیشه با هم و همراه هم‌اند و مرزی بین آنها نمی‌توان گذاشت. در مورد سوژه تن یافته هم، اگر با این دیدگاه به فلسفه هگل بنگریم، می‌بینیم که سوژه در عین اینکه روح (ذهن) است، در همان حال جسم (ابژه) است، زیرا جهان به مثابه تن یافتگی سوژه، نه یک امر بعدی و عرضی، بلکه یک امر قبلی و ذاتی و ضروری است، مخصوصاً از این جهت که هگل در مورد بیان تقدم سوژه، تحت تأثیر نظریه غایت‌انگاران و درهم‌تنیدگی ماده و صورت ارسطوست. در این نظریه صورت و ماده جدایی‌ناپذیر هستند و غایت‌مندی مستلزم تحقق ضروری در جهان فعلیت و واقع است. سوژه هگلی هم غایت‌مند است و لذا تن یافتگی او، چیزی جز تحقق ضروری و صرفاً ضروری او در جهان عین و فعلیت و واقع نیست. از این رو سوژه - ابژه و ذهن - عین، یک کلیت واحد به دور از دوگانه‌انگاری دکارتی است که واقعیت را تشکیل می‌دهند و یا به عبارت دیگر امنای ژیکتیویسم است.

علاوه بر آنچه در مورد ضرورت عین برای ذهن و ضرورت تن یافتگی برای سوژه مطلق بیان کردیم، باید بگوئیم که هگل از جهت دیگری نیز، ضرورت چنین تن یافتگی‌ای را مورد بحث قرار می‌دهد و آن جهت این است که از دیدگاه هگل، پدیدارشناسی روح، چیزی مگر سیر به خودآگاهی رسیدن سوژه مطلق یا روح مطلق، نیست. یعنی روح می‌خواهد به خود، آگاهی پیدا کند و تمام این سیر دیالکتیکی، که سیر ضروری روح است، به همین خاطر صورت می‌گیرد. اما وقتی هگل می‌خواهد خودآگاهی را تفسیر کند، تحلیل خود ذات خودآگاهی، به نوعی ما را به ضرورت عین برای ذهن و یا ضرورت تن یافتگی برای سوژه می‌رساند و هگل در عبارتی در پیش‌گفتار کتاب *پدیدارشناسی روح*، اگر با نگاه ژرف نظر بیفکنیم، به همین موضوع اشاره دارد، آنجا که در بحث از جوهر یا مطلق می‌گوید: حقیقت جوهر زنده فقط در

همین است، در همین [با خود] برابری دوباره خودساز، در بازتابندگی خودی در دگر بود، نه در وحدتی از آغاز چنین بوده، با چنین داده شده، اگر صورت را برابر با ذات بگیریم و بپنداریم که شناخت می‌تواند به درخود یا ذات بسنده کند و از صورت بگذارد و [تصور کنیم که] اصل بنیادی مطلق یا شهود مطلق، نیازی به [درک] به فعلیت در آمدن ذات، یا به توسعه پذیری صورت ندارد، اشتباه خواهد بود» (هگل، ۱۳۹۰، ص ۶۹-۶۸). هگل، این ایده را که آگاهی ضرورتاً دو قطبی، یعنی نیازمند به تمایزی میان سوژه و ابژه (عین) است، از کانت و فیخته به ارث برد. این ایده، نقش مهمی در استنتاج استعلائی کانت بازی می‌کند. استنتاج کانت به نوعی به ملزومات عینیت وابسته است، یعنی به لزوم وجود تمایز میان، از یک سو، پدیده‌هایی که تنها در تجربه من به یکدیگر وابسته‌اند و، از سوی دیگر، آنهایی که به‌طور جهان‌روا و ضروری به یکدیگر وابسته هستند. دستاورد خارق العاده «نقد عقل محض» کانت، همانا بازسازی این تمایز میان ذهنی و عینی در درون تجربه به‌عنوان امری متمایز از اشیاء در خود است. این ضرورت وجود یک قطب عینی در برابر تجربه، همچنین شالوده اثبات نادرستی ایده آلیسم توسط کانت را تشکیل می‌دهد. فیخته این اصل را به این صورت تفسیر کرد که «من»، «جز-من» را می‌سازد، و یا «جز-من» را ایجاب می‌کند، چرا که این شرط آگاهی است. هگل با پرورش خاص این اصل، آن را به صورت بخشی از این ایده اساسی که آگاهی عقلانی نیازمند تمایز است، درآورد. او به این امر اذعان کرد که آگاهی تنها زمانی امکان‌پذیر است که سوژه در مقابل ابژه‌ای گذاشته شود. بنابراین در مورد سوژه مطلق باید گفت که آگاهی کامل او تنها از راه چنین تقابلی و از راه محمل روح‌های متناهی امکان‌پذیر است، پس باید نتیجه گرفت که گایست، ضرورتاً در ارواح متناهی تن یافته است (تیلور، ۱۳۸۷، ص ۵۵-۵۴)؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که تقابل میان سوژه و ابژه شرط آگاهی است و روح

فلسفه هگل از نگاهی دیگر؛ طعماسبی؛ جوزی؛ دهباشی؛ نجم آبادی / ۲۳۱

مطلق که هدفش رسیدن به آگاهی است، در عین روح بودن و ذهن بودن، عین بودن و تن یافتگی بودن را نیز اقتضا می‌کند و بنابراین از طریق محمل روح‌های متناهی به آگاهی می‌رسد. این یعنی تقویت این موضع مورد نظر ما که مکتب هگل را می‌توان «امنای ژیکتیویسم» نامید و جوهره اساسی آن، چنین رویکردی را تأیید می‌کند.

۶. درهم تنیدگی متناهی و نامتناهی

یکی از اندیشه‌های محوری هگل، یگانگی متناهی و نامتناهی یا درهم تنیدگی متناهی و نامتناهی است. درک چنین اندیشه محوری، مستلزم تأملی ژرف در معانی خود مطلق مورد نظر هگل است. هگل، مطلق را برای اشاره به آن چیزی که جستارمایه اصلی فلسفه است، به کار می‌برد. او در کتاب *فرق میان نظام‌های فلسفی فیخته و شلینگ* وظیفه فلسفه را شناخت مطلق معرفی می‌کند و تا حدودی می‌توان گفت که با توضیحاتی هم که از مطلق در سراسر فلسفه خود می‌کند، مطلق مورد نیاز او همان خدا است، گرچه در تطبیق دقیق این دو مفهوم باید جانب احتیاط را هم نگاه داشت، زیرا خدای دینی تفاوت‌های بارزی با مطلق هگل دارد. اما او در درس‌گفتارهای فلسفه دین آن‌جا که عبارت «مطلق یا خداوند» را بر زبان می‌آورد، شرح می‌دهد که فلسفه و دین متعلق واحد و یکسانی دارند. علیرغم اینکه فهم معنای تعبیر مطلق برای فهم آموزه‌های هگل بسیار ضروری است، او به هیچ عنوان به خواننده‌اش کمک نمی‌کند تا بتواند به فهم مراد او از این تعبیر راه برد. اگر چه منطق خود را مجموعه‌ای از تعاریف مطلق می‌داند، اما حتی یک تعریف ساده و کارآمد را هم از آن ارائه نمی‌دهد. اما بعضی از اسلاف و معاصران هگل، تعاریفی در مورد مطلق ارائه داده‌اند، که می‌توان با رجوع به آنها، به فهم منظور هگل از مطلق نزدیک شد و سپس با این فهم به درهم تنیدگی متناهی و نامتناهی برسیم. طبق نظر کانت، تعبیر «مطلق» مطلقاً دو پهلو و گنگ است. مطلق به یک معنا آنچه را در باب

شیء، «وقتی آن را فی نفسه و با نظر به ذاتش» و بنابراین، جدا از تمامی نسبت‌هایش با دیگر اشیاء لحاظ می‌کنیم، معتبر و صحیح است، مشخص می‌کند. مطلق در معنایی دیگر، دلالت بر آن چیزی دارد که از تمامی جهات و تمامی نسبت‌ها در شیء صادق است. نحوه استعمال تعبیر مطلق به نزد هگل به این خاطر جالب است که او این دو معنا را با یکدیگر تلفیق می‌کند. مطلق به نزد هگل آن‌گاه که فی نفسه و با نظر به ذاتش لحاظ شود، در خود متضمن تمامی نسبت‌هاست (بیزر، ۱۳۹۱، ۱۱۲-۱۱۱). با توجه به تلفیق این دو معنای مطلق در هگل، باید گفت اگر مطلق فی نفسه و با نظر به ذاتش، یعنی به‌عنوان نامتناهی لحاظ شود، از آن جهت که لحاظ مطلق به نحو فی نفسه و با نظر به ذاتش، در خود متضمن تمامی نسبت‌هاست، باید بگوئیم که از جهت دیگر باید به‌عنوان متناهی، و دربرگیرنده متناهی، ملحوظ گردد. این به معنای یگانگی متناهی و نامتناهی است که از اندیشه‌های محوری هگل است که پس از تأملات ژرف در کلیت فلسفه او و با نگرستن به آن فلسفه به‌عنوان یک کل واحد به دست می‌آید. درک چنین مفهومی آنگاه بیشتر محقق می‌گردد که دریابیم که مطلق هگلی، نه یک امر صرفاً ذهنی، بلکه یک امر عینی است که با حرکت درون ذات خود در یک سیر پویایی دائماً در جریان و سرریان است؛ و این حرکت در بستر تاریخ تا به فعلیت رسیدن همه جنبه‌های بالقوه و یا رسیدن به خودآگاهی کامل، که نهایت سیر مطلق است، ادامه دارد؛ البته با توجه به این امر که چنین سیری فقط با لحاظ وحدت و درهم تنیدگی دو ساحت متناهی و نامتناهی محقق می‌گردد. اما نکته‌ای که باید به آن اشاره کنیم این است که درهم تنیدگی متناهی و نامتناهی در هگل، با اشاره به امر نامتناهی حقیقی است و نه مجازی. زیرا نامتناهی حقیقی چیزی است که تعیین‌کننده خویش است، در حالی که متناهی چیزی است که به توسط چیز دیگری معین می‌شود، پایان‌ناپذیر حقیقی یعنی نامتناهی حقیقی (True Infinite)، چیزی است، خودسامان، یعنی

چیزی است که خود، خویشتن را حصر می‌کند. فهم، متناهی و نامتناهی (پایان‌پذیر و پایان‌ناپذیر) را با هم ضد و آشتی‌ناپذیر می‌داند و چنین می‌پندارد که متناهی، نامتناهی نیست و نامتناهی، متناهی نیست و هر دو در برابر یکدیگر ایستاده‌اند؛ یکی این‌جا و دیگری آن‌جا و در نفی و خلاف کامل با هم. ولی هگل می‌گوید که این نظر، که نظر متداول است، «این حالت ساده را به حساب نمی‌آورد که در آن پایان‌ناپذیر، فردی از یک جفت [باشد و در این جفت] به جزئی بدل شده باشد که پایان‌پذیر، جزء دیگر آن را تشکیل دهد». بر طبق این نظر (متداول) پایان‌ناپذیر (نامتناهی)، توسط پایان‌پذیر (متناهی) محدود می‌شود و از این‌رو خود پایان‌پذیر یا متناهی است. این نامتناهی، مجازی است که فقط باید نامتناهی (پایان‌ناپذیر) باشد ولی نیست و نمی‌تواند از زنجیر شروط مقید کننده رهایی یابد.

۷. نتیجه‌گیری

با اطلاق عنوان جدید «امنای ژیکتیویسم» بر فلسفه هگل می‌توان گفت این تفسیر از فلسفه هگل که اندیشه‌ی صرف را به‌عنوان مبنای کائنات قرار می‌دهد و سپس در پی استنتاج همه‌ی اشیاء از آن برمی‌آید، چندان تفسیر درستی نیست؛ چنین برداشتی از فلسفه‌ی هگل، ناشی از نوعی سطحی‌نگری و عدم درک دقیق از مفهوم روح مطلق در هگل است؛ زیرا با ژرف‌اندیشی در آثار هگل و با تحلیل دقیق روح مطلق، به‌عنوان سوژه‌ی تن یافته، می‌توان به این نکته اذعان کرد که روح در هگل، هم معنایی متفاوت از معنای مورد نظر الهیون دارد و هم با روح مورد نظر فیلسوفانی چون دکارت، که کاملاً به تمایز روح و جسم و نوعی دوآلیسم میان این دو قائل بودند، دارای تفاوت اساسی است. هگل، روح مطلق را سوژه‌ی تن یافته می‌داند و با تأثیرپذیری از نظریه بیانگر باوری هردر و با بازگشت به نظریه وحدت ارسطویی صورت، از افلاطون و دکارت فاصله می‌گیرد و به‌نوعی در هم تنیدگی روح و جسم (ذهن و عین) قائل

می‌شود. او در راستای توجه خاص به هر دو قلمرو ذهن و عین (روح و جسم)، از هر دو اعاده حیثیت می‌کند و با تأکید بر درهم تنیدگی مثناهی و نامثناهی و کاربرد خاص اصطلاح سوژه-ابژه، سعی در غلبه بر تقابل‌های ذیل دارد: تقابل درونی میان آزادی و طبیعت، تقابل میان فرد و جامعه، شکاف ظاهرا پرنشدنی میان سوژه شناسا و جهان وی، و یا شکافی به مراتب عمیق‌تر میان روح مثناهی و روح نامثناهی، یا انسان و خدا؛ او با غلبه بر این تقابل‌ها، مکتب خود را به گونه‌ای پرورش می‌دهد که اطلاق عنوان جدید «امنای ژیکتیویسم» بر آن مقبول‌تر به نظر می‌رسد و با ساختار درونی فلسفه او سازگاری بیشتری دارد.

منابع

- استیس، و. ت (۱۳۸۸)، *فلسفه هگل*، ترجمه حمید عنایت، ج ۱ و ۲، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم.
- بیزر، فردریک (۱۳۹۱)، *هگل*، ترجمه سید مسعود حسینی، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ اول.
- تالبوت، مایکل (۱۳۹۰)، *عرفان و فیزیک جدید*، ترجمه مجتبی عبدالله نژاد، تهران، انتشارات هرمس، چاپ دوم.
- تیلور، چارلز (۱۳۷۹)، *هگل و جامعه مدرن*، ترجمه منوچهر حقیقی راد، تهران، نشر مرکز، چاپ اول.
- کاپلستون، فردریک (۱۳۷۵)، *تاریخ فلسفه از فیثته تا نیچه*، ترجمه داریوش آشوری، تهران، انتشارات علمی فرهنگی و انتشارات سروش، چاپ دوم.
- هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش، (۱۳۹۰)، *پدیدارشناسی جان*، ترجمه باقر پرهام، تهران، انتشارات کندوکاو، چاپ دوم.

فلسفه هگل از نگاه دیگر؛ طعماسبی؛ جوزی؛ دهباشی؛ نجم آبادی / ۲۳۵

- هگل، گئورک ویلهلم فریدریش، (۱۳۹۰)، علم منطق، ترجمه زیبا جلی، تهران، انتشارات شفیع، چاپ اول .

- Beiser. Fredric c, (1993), *The Cambridge Companion to Hegel*. printed in the united stated of America.
- Hegel, G.W.F, (1929), *Science of Logic*. trans by W.J.Johneston & L.G. struthers, London.
- Miller, A.V, (1969), *Hegel's science of logic*, Humanity books publication, New York, first published.
- Miller, A.V. Translator & faindlay, J.N, (2004), *Hegel's philosophy of Nature: Encyclopaedia of the philosophical*, (1830), part II, *Hegel's Encyclopedia of the philosophical scieceses* . Oxford university press, USA.
- Wallace, William, (1873), *Hegel's Logic*, New York, oxford university press, first published.

۲۳۶ / دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی / سال دوم / شماره ۴ / پاییز و زمستان ۱۴۰۰